

Gertjan Endedijk, Harro Kraal en Rolf Roos

Moderne natuurbescherming in oude cultuurlandschappen

Uit: Nieuwe strategieën voor natuurbescherming.

Uitgave Stichting Meander 1989

ISBN 9062241433

Winnende essay

'Erik vroeg zich soms af of er ooit eerder in de geschiedenis een tijdperk was voorgekomen waarin mensen zo haastig de sporen van hun verleden hadden uitgewist.'

(W. van Toorn)

1 Inleiding

Tijdens een wandeling in een met moeite beheerd reservaat in Brabant liet de beheerder zich ontvallen: 'Je kunt dit toch eigenlijk geen natuur meer noemen. Daarvoor kan je beter naar Frankrijk. Daar is nog sprake van echte, complete natuur.' In zijn ogen zou de natuurbescherming daar, waar alles nog minder verpest lijkt, massaal gronden moeten gaan aankopen. Deze uitspraak illustreert het probleem waarvoor de natuurbescherming zich volgens ons gesteld ziet: gaat ze door op de huidige voet met het aankopen en zo goed mogelijk beheren van terreinen, of moet er een andere strategie gevolgd worden?

Er is binnen de natuurbescherming een stroming te onderscheiden die eigenlijk al een andere weg volgt. Dit is een meer 'offensieve' strategie gericht op natuurontwikkeling en een verdergaande ontkoppeling van de verschillende functies in het buitengebied. Deze stroming noemen we 'moderne' natuurbescherming.

Eerst zal een beschrijving en analyse van trends en kenmerken van de 'moderne' en 'klassieke' natuurbescherming worden gegeven. Hierna zullen we, bij wijze van voorbeeld, de consequenties van de moderne natuurbescherming voor het cultuurlandschap toespitsen op het cultuurlandschap van het Dommeldal in Noord-Brabant. Na deze analyse zullen we in een slotparagraaf elementen aanreiken voor een meer 'visionaire' natuurbescherming.

2. De mens in het landschap

Pessimisme en verandering

Mensen die in hun omgeving hebben kunnen wortelen, kennen de tekens van de natuur, de seizoenen, het landschap. Verdwijnen er te veel tekens die mensen als herinneringen in zich dragen, dan raakt men ontheemd. De bevrediging van wat we als 'zalmffect' zouden kunnen aanduiden, blijft uit. Een zalm trekt na volwassen te zijn geworden in zee altijd weer terug naar de geboortegrond om er te paaien en te sterven. Ook wij zijn met vele draden verbonden met het landschap van de jeugd of met landschappen

die wij door en door zijn gaan kennen. Na een onherkenbare verminking van dit vertrouwde landschap resteert er slechts pijn.

Dit is geen hang naar het verleden, geen gecultiveerde nostalgie, maar een psychologisch gegeven dat wij zien bij iedereen die een relatie met de omgeving durft aan te gaan. Dat kan in kleine dingen schuilen. Zo konden vroeger kinderen indiaantje spelen door zich met de rode, ijzerrijke afzettingen in kleine beekstroompjes in te smeren, terwijl nu, met het wegvallen van de kweldruk, veelal zwarte, zuurstofloze modder resteert.

De verstoring van de relatie mens-natuur is inmiddels een chronisch gegeven geworden. Het uit zich in een steeds grotere vlucht, hetzij naar verre buitenland, hetzij naar de beschutting van het enige plekje dat men in eigen handen heeft: de tuin.

Om misverstanden te voorkomen: wij zijn niet tegen verandering, tegen ingrijpen in het landschap. We stellen wel vraagtekens bij de inhoud van de verandering en haar tempo. Het gaat daarbij niet om de 'angst voor het nieuwe landschap' maar om de inhoud van natuur en landschap en de culturele consequenties van het huidige ontwortelingproces. Wie voelt zich in Nederland straks nog thuis? En hoe komt het dat de natuurbescherming haar oude doelstelling, haar expliciet uitgedragen 'liefde voor de natuur' en 'de eis van de geestelijke volksgezondheid', 'ruimte en rust' (zoals verwoord door H.P. Gorter, 1969) heeft ingewisseld voor een slechts rationeel gemotiveerd vooruitgangsgeloof in 'ecologische wederopbouw' (Gorter, 1986).

Hoe komt het dat de 'maakbaarheid van de samenleving' als een illusie terzijde is geschoven en de 'maakbaarheid van de natuur' als nieuwe mythe kan verschijnen?

Dommeldal als toetssteen

Bij de bespreking van de moderne natuurbescherming en haar werkwijze kiezen we als voorbeeldgebied een typisch afgetakeld, maar nog steeds zeer boeiend cultuurlandschap: het dal van de Dommel. De beek de Dommel ontspringt in de Belgische Kempen en mondt voorbij Den Bosch in de Maas uit. De keuze voor deze streek is niet toevallig. Beekdalen vormen al eeuwen een landschap waarin mensen, wonen, werken en wortelen en waar een grote natuurlijke rijkdom te vinden is. Westhoff (1973) stelt in zijn onderbouwde klaagzang op het Dommeldal dat nergens op de hogere zandgronden zo'n verscheidenheid aan kansrijke grensmilieus voorkwam. Bovendien legde hij de vinger op de zere plek door er op te wijzen dat: 'het in goede staat houden van een beekdalreservaat nu eenmaal één van de lastigste opgaven voor het natuurbeheer vormt.'

Vroeger waren de beekstroompjes en daarlangs gelegen vochtige graslanden in de dalen zichtbaar verbindende elementen in het landschap. Dit is in een veel minder onttakelde vorm nog goed zichtbaar langs de Drentse Aa. Nu ervaren we als lijnvormige, verbindende elementen de autosnelwegen die een vluchtig voortrazen door het landschap mogelijk maken.

Het is een landschap dat in veel opzichten doet denken aan de Engelse landschapstijl, waarin architecten 'zuivere kunst' en 'zuivere natuur' trachten te verzoenen. Dit landschap vormt een geschikte toetssteen voor het nieuwe rationalisme van de natuurontwikkelaars dat we hierna behandelen.

Het is een cultuurlandschap waarbij tegenwoordig serieuze natuurbeschermers zich afvragen of ze er zich nog wel voor moeten inzetten, omdat het niet meer te redden lijkt.

3. Moderne natuurbescherming

Kenmerken

Om ons diepgaander te oriënteren in het gedachtengoed van de natuurbescherming werken we twee typen natuurbescherming nader uit, verder aangeduid als 'modern' en 'klassiek'. Achtereenvolgens komen aan de orde een overzicht van de kenmerken van beide typen, een schets van de redenen voor de opkomst van de modernen en de uitwerking van een aantal kenmerken: opvattingen over de verhouding natuur en landbouw, de doelstelling; de strategie en de rol van de wetenschap. De tabel geeft een overzicht. Beide onderscheiden typen worden als een abstractie gebruikt om het denken te ordenen. De typen zijn ideaalbeelden, in werkelijkheid zien we talloze mengvormen.

Als belangrijkste trefwoord bij moderne natuurbescherming noemen we 'natuurontwikkeling', terwijl bij klassieke natuurbescherming 'natuur- en landschapsbehoud' de eerste associatie is.

Tabel: Kenmerken van moderne en klassieke natuurbescherming

	modern	klassiek
trefwoorden	natuurontwikkeling	natuur- en landschapsbehoud
Periode	vanaf 1980	1900-heden
verhouding natuurmaatschappij	aanpassing aan maatschappelijke dynamiek	maatschappijkritisch of pragmatisch
doelstelling natuur- en landschap	'complete' systemen en soorten, m.n. diersoorten,	gericht op totale variatie, historie, aandachtlandschap en soortenrijke gemeenschappen met lange ontwikkeltijd
	voedselrijke, dynamische systemen met korte ontstaansduur	
	nadruk op internationaal waardevolle soorten	nationale of regionale criteria

natuurbeheer	mens als beheerder uitschakelen, zelfregulatie	historisch beheer continueren
natuuropvatting	maakbare natuur	stuurbare natuur
	oernatuur	cultuur-natuur
	natuur als produkt waar gebruiker voor moet betalen	natuurbeleving
ethiek	natuur behouden om intrinsieke waarde	variabel: natuur behouden om culturele en economische redenen, intrinsieke waarde en lijfsbehoud
wetenschappelijke onderbouwing	oriëntatie op dispersie, eilandtheorie, ecologische (infra)structuur, dierecologie	Westhovianen, gradiënten, plantenecologie, ecohydrologie
taalgebruik en presentatie	technologisch, ingenieurs taal, symboolorganismen	ecologisch, nadruk op schoonheid, bloemrijk
politiek-bestuurlijke oriëntatie	vooral oog voor rijksterreinen	alle beleidsniveaus
	natuur als sector	natuur en landschap als facet
strategie	concentreren op grote eenheden, keuzen maken	redden en ontwikkelen wat er te realiseren is
	natuur is onderhandelbaar	natuur is niet onderhandelbaar
	'offensief'	'defensief'
	grootschalige scheiding functies	alle instrumenten, alle schaalniveaus, ook verweving
	aansluiten aan belangrijke economische ontwikkelingen	variabel: zowel aankoop als verwerven via relatienota e.d.

	pragmatische oriëntatie	idealistische gedrevenheid

Achtergronden van de opkomst van de moderne natuurbescherming

De moderne natuurbescherming probeert een patstelling in de natuurbescherming te doorbreken. Een patstelling die inhoudt dat er weliswaar veel steun is voor natuurbehoud maar dat de aftakeling van de natuur onmiskenbaar doorgaat. Men tracht de patstelling te doorbreken door vooral grote 'duurzame' natuurgebieden te claimen.

De strategische inperking tot grote eenheden en maakbare natuur heeft zeker ook te maken met de toenemende internationalisering van de natuurbescherming en de aandacht voor wetlands bij landelijke organisaties in verband met de trekvogels. De bijzonder geslaagde lobby van de vogelbescherming voor haar specifieke deelbelang en enkele successen op het gebied van natte natuurontwikkeling zijn een duidelijke steun in de rug voor moderne natuurbeschermers.

De mogelijkheden voor natuurontwikkeling binnen de moderne natuurbescherming sluiten ook aan op de 'maaktraditie' in 'het goede vaderland'. Natuurontwikkeling als nieuw perspectief voor werkloos geworden inpolderaars en dijkenbouwers.

Het politieke klimaat van de jaren tachtig dat de sfeer van projectontwikkeling ('aanpakken jongens') sterk in zich draagt, is een steun in de rug voor de moderne natuurbeschermers.

De verzakelijking en gedeeltelijke uitkleding van de natuur- en landschapsdoelstelling, die we verderop zullen bespreken, laat zich ook hieruit verklaren.

Natuurontwikkelaars met een jargon dat in steeds meer opzichten aan dat van technologen en ingenieurs, doet denken, treffen een tijdgeest waarin ze uit de voeten kunnen. Verder spreekt het voortoveren van een 'maakbare' natuur met grote beesten bij het publiek en bij de politiek meer aan dan het minitieuze beheer gericht op voor velen niet bekende en weinig aansprekende planten. Hetzelfde politieke klimaat brengt overigens bezuinigingen met zich mee; dit betekent dat er domweg economische motieven meespelen: zelfregulatie met grote grazers in grote geconcentreerde gebieden is veel goedkoper dan versnipperd beheer uitgevoerd door mensenhanden.

De ecologische wetenschap is bovendien de laatste tien jaar in toenemende mate in staat om modellen van ecosystemen en een steeds betere schets van stuurvariabelen te geven. De systeemopvatting kon zo handen en voeten krijgen. Anderzijds heeft een discussie over de begrippen stabiliteit en diversiteit geleid tot relativering van het concept van 'natuurlijk evenwicht' en opwaardering van de dynamiek (Kwa, 1987).

Dan zijn er tenslotte invloeden vanuit de landschapsarchitectuur aan te wijzen. Hier is een traditie van het ontwerpen van grootschalige landschappen en van een pragmatische visie voorzien van een 'helicopterblik'.

De moderne landschapsbouw met haar nadruk op de drie e's (ecologisch, economisch, esthetisch) onderscheidt zich van de moderne natuurbescherming door een multifunctionele blik. De overeenkomsten zijn te vinden in de afwezigheid van maatschappij-kritiek anders dan in de vorm van het stellen van milieuhygiënische randvoorwaarden, de rationalistische aanpak en verwoording in een sprankelende presentatie.

De verhouding natuur-landbouw

Natuur en landschap zijn zoals bekend in Nederland mede een produkt van een eeuwenoude landbouwcultuur die rond 1900 werd afgesloten. De natuurbescherming richtte zich in eerste instantie op de veiligstelling van deze natuur door het voortzetten van de agrarische activiteiten uit het verleden. De intensiever wordende landbouw begon echter de natuur regelrecht in haar bestaan te bedreigen. Hierdoor werd het opleggen van beperkingen aan de landbouw en het instellen van vergoedingen voor een natuurvriendelijke landbouw de belangrijkste peiler van de natuurbescherming van de laatste decennia. Het verwevingsbeleid werd ontwikkeld: beperkingen aan de agrarische produktie, betaald (Relatienota) en/of onbetaald (bestemmingsplanvoorschriften). Zo dacht de klassieke natuurbescherming althans een deel van het cultuurlandschap te redden en recht te doen aan haar oude doelstelling van het veiligstellen van gevarieerde en onverstoorde landschappen. De moderne natuurbescherming ziet deze optie echter niet zitten want de sturing houdt de aftakeling niet bij. Het snel draaiende wiel van de landbouw valt niet te combineren met het langzame van een zachte functie als natuurbehoud.

De teruggang van de natuur heeft te maken met de snelheid van de 'autonome' ontwikkelingen, waar men bestuurlijk geen grip op heeft en met gebrek aan politieke wil. De moderne natuurbescherming houdt het vooral op het eerste. De autonome ontwikkelingen per sector zijn allesbepalend en niet alleen in de natuur, maar ook in de landbouw en al die andere sectoren, is 'zelfregulering' het nieuwe toverwoord. Door natuur meer als sector op te vatten kan men er beleidsmatig beter de tanden in zetten dan bij de wijdse facetmatige opvatting van natuur en landschap. Verder is hier van belang dat de moderne natuurbescherming sterke wortels heeft in de ambtelijke natuurbescherming. Daar moet beleid worden gemaakt. Dat brengt met zich mee dat men met compromissen moet werken en de ontwikkeling in andere maatschappelijke sectoren, met name de landbouw, niet méér ter discussie stelt dan strikt noodzakelijk lijkt. Meer fundamentele maatschappijkritiek verdwijnt achter de horizon. Men trekt zich terug binnen de eigen sector. Zoals de boer niets meer te zeggen heeft in de zelfregulatie-natuur heeft ook de natuurbescherming niets meer te zeggen over de zelfregulatie-landbouw. Natuur wordt steeds meer een sector, een technisch te benaderen, onderhandelbare 'doelvariabele'. De Relatienota is in de ogen van de modernen achterhaald. Natuurbescherming als vorm van cultuurkritiek, als kritiek op de manier waarop de relatie tussen westerse mens en natuur gestalte krijgt, is voor de modernen Donquichoterie.

Gevolgen voor het cultuurlandschap

De Nederlandse natuur wordt meer en meer afgemeten aan buitenlandse ervaringen. De natuurbeschermer vergelijkt op vakantie of studiereis in het buitenland de resten natuurlijk Nederland met de stilte en ongeschondenheid elders en komt met een jaloerse blik in de ogen terug. Veel bezochte gebieden worden gekenmerkt door beperkte cultuurdruk en opvallende dieren die de landschapsbeleving sterk meebepalen. Deze dieren hebben zichtbaar invloed op het ecosysteem waarin ze voorkomen. Grote grazers maken - afhankelijk van de soorten in kwestie en hun dichtheden - een afwisseling van bos en grazige plekken mogelijk. Dat doet denken aan het kunstmatig beheer in eigen land dat veel moeite en geld kost zoals het maaien. De ecosystemen lijken zo 'compleet' te zijn dat menselijk ingrijpen overbodig is. De natuur doet alles zelf.

Maar wat is complete natuur? Iedere ecoloog weet dat elke vierkante meter grond sterk in variatie kan verschillen, terwijl er toch steeds sprake is van complete natuur, in die zin dat alle bodemprocessen kunnen functioneren. Vanuit de opvatting dat natuur zelfordening is en dat ecosystemen open systemen zijn, is compleetheid volgens ons een leeg begrip. Indien men met compleetheid bedoelt dat herbivoren en grote predatoren ook in sommige ecosystemen dienen voor te komen om zodoende de variatie te laten toenemen, is daar geen bezwaar tegen. Maar het gevaar dat andere systemen (bijv. graslanden) als minder compleet zullen worden beschouwd en dus minder aandacht behoeven is zeer wel aanwezig.

De systemen die in het buitenland het sterkst tot de verbeelding spreken zijn doorgaans voedselrijke, waterrijke ecosystemen. Er zijn talloze consumenten en er is een rijke predatorenstand. De soortenrijkdom is niet zozeer opvallend als wel de aantallen van grote herbivoren en carnivoren. Deze systemen zijn tegelijkertijd dynamisch. Er is een voortdurende voedseltoevoer, meestal door water dat van elders toestroomt als rivieren, delta's en getijde-moerassen.

Voor moderne natuurbeschermers ligt het voor de hand om dit wensbeeld, deze referentie te enten op Nederland: de abiotische Ausgangssituation voor dit type ecosystemen is in de laagste delen van ons land rijkelijk aanwezig. Het gaat steeds om grote eenheden met een jonge geschiedenis en zonder de aanwezigheid van een alles dominerende landbouw. Deze situaties blijken bovendien in hoge mate bepalend te zijn voor de 'internationale natuurwaarde' van ons land. Nederland herbergt internationaal gezien uitzonderlijk rijke wetlands met zeer grote vogeiconcentraties. Voor deze gebieden ligt het voor de hand om te appelleren aan onze internationale verantwoordelijkheid. Het lijkt een sterk argument. Overwaardering van het criterium 'internationaal waardevol' hangt echter als een zwaard van Damocles boven de natuur- en landschapsbescherming van het oude cultuurlandschap. Immers, bij kritische analyse zal blijken dat 95% van de Nederlandse natuur - als soorten opgevat - en 90% van het landschap - wellicht met uitzondering van de grazige polders - geen internationale betekenis heeft. Wordt het cultuurlandschap in Nederland bij gebrek aan internationale waarden door de natuurbescherming opgegeven?

De moderne natuurbeschermer realiseert zich de spanning die het nieuwe denken oplevert voor het (oude) cultuurlandschap. De nieuwe kijk maakt het cultuurlandschap minder onaantastbaar. Landschap wordt beschouwd

als resultante van de huidige maatschappelijke functies. Niet alleen in de natuur, maar ook in het landschap is ruimte voor dynamiek. De daarin gelegen verspreide natuurelementen worden in de nieuwe hiërarchie van natuurelementen gebombardeerd tot 'natuur van de tweede of derde orde'. Vaak op schijnbaar objectieve grondslagen wordt de waarde van de natuur laag ingeschat. De grote, woeste natuur krijgt bovendien een exclusiever karakter: wie erin wil moet er wat voor over hebben. Aan de ingang staat de kassa van de zelfregulerende wilde dierentuin.

Soorten en natuurontwikkeling

Hoewel men het vaak doet voorkomen dat het gaat om het 'laten draaien van systemen' is er in feite sprake van een sterke fixatie op bepaalde soorten. Hoe is dit gekomen? Een van de oorzaken ligt in het analyseren van de ecologische eisen van soorten, hetgeen leidde tot het onderkennen van sleutelorganismen en indicatorsoorten. Een andere reden is ongetwijfeld de algemene trend van toenemende verwetenschappelijking van de samenleving en de interne dynamiek van bureaucratieën die alleen een becijferbare werkelijkheid kunnen hanteren. De fixatie op soorten heeft ook te maken met de keiharde noodzaak van natuurbeschermers om moderne marketingstechnieken in te zetten om hun boodschap indringend onder de aandacht te brengen. In de zich toespitsende informatie-oorlog doet een symboolorganisme met bruine ogen het gewoon beter dan een landschapsbeschrijving waarvoor de lezer zich moeite moet getroosten om er in door te dringen.

Het enthousiasme voor de nieuwe oriëntatie in de natuurbescherming komt vooral voort uit de ervaring dat de beschreven referentienatuur te ontwikkelen, 'maakbaar' en zichtbaar is. Een ingepolderd, maar niet drooggelegd stuk IJsselmeer werd het Oostvaardersplassengebied, in verrassend korte tijd. Ook op kleinere schaal bleek men met eenvoudige techniek iets moois te kunnen maken, zoals plasbermen vol dotter- en pinksterbloemen.

De moderne natuurbeschermers kiest daarom primair voor natuurontwikkeling, veel minder voor behoud. Wat behouden bleef, is immers sterk versnipperd en komt op een enkele uitzondering na, zoals het Naardermeer, niet overeen met de referentie. Dat het overgrote deel van onze flora en fauna gebonden is aan voedselarmere gebieden met een heel minutieuze hydrologie (beekdalen) of een jarenlang constant beheer (graslanden) blijft buiten discussie.

Strategie van de moderne natuurbescherming

Het is duidelijk dat de klassieke natuurbeschermers met de rug tegen de muur staat. De moderne natuurbeschermers heeft genoeg van de 'strategische' terugtocht, het moeizame hectarengewacht in het cultuurlandschap.

Daarbij komt dat de klassieke natuurbeschermers door de sterke druk van de landbouwlobby zich het imago heeft laten aanleunen 'alles te willen'. Geen stukje bedreigde natuur of men was er als de kippen bij om het te behouden.

De moderne natuurbeschermers wil prioriteiten stellen en hij of zij laat de onderhandelingspartners weten dat men in hun cultuur past.

De tot nu toe verloren strijd van de klassieke natuurbescherming tegen een

intensiever wordende landbouw heeft in de ogen van moderne natuurbeschermers geleerd dat een sterke tegenstander niet met harde confrontaties is te overwinnen. Het spel zal slimmer moeten worden gespeeld. Scoren kan ook zonder de tegenstander onderuit te halen. De vos hoeft niet meer geschoten te worden: stuur hem naar de kippen van de burens! De moderne natuurbeschermers laat- onder verwijzing naar enige milieuvorwaarden- de landbouw met rust, maar deze moet wel een beetje opschuiven om ruimte te maken voor grootschalige ontwikkeling van de gewenste oernatuur. Van de uiterwaarden naar de komgronden; van slecht te ontwateren leemplateaus naar beekvalleien. De landbouw krijgt de ruimte op plaatsen waar de uitgangssituatie gunstig is voor een hoge produktie. De natuur krijgt kansen in nieuwe grote eenheden. Scheiding van functies is de gemeenschappelijke doelstelling van moderne landbouwers en moderne natuurbeschermers. De opstelling van de moderne natuurbescherming leidt op nationale schaal tot een zekere compromis- bereidheid: vergroving van het cultuurlandschap mag, mits deze elders gecompenseerd wordt door ontwikkeling van oernatuur. Toch is schuiven niet gemakkelijk. De landbouw geeft immers niet zomaar gebieden prijs. Scoren gaat makkelijker in maagdelijk gebied en met een enkele eigenaar. Oostvaardersplassen, Markiezaat en Voordelta kenden nog geen of weinig grondgebruik voordat de natuurbeschermers zijn oog erop liet vallen. Snel toehappen blijkt belangrijk, anders is een ander je vóór met plannen voor woningbouw, recreatie, defensie of landbouw. Op het oude land liggen veel meer claims van andere sectoren. En op de dekzanden zijn de drempels het hoogst: de grond is geschikt voor meerdere teelten en is nodig voor mestverspreiding.

Tenslotte, de presentatie is nieuw: met heldere beelden en symbolen, maar ook met turbotaal presenteert men een successtory. Tot nu toe bediende de natuurbescherming zich van termen als 'bezwaar tegen' en 'verstoring van het natuurlijk evenwicht.' De natuur zèlf werd beschreven in een lyrische, beeldende taal. Het woord natuurschoon werd veelvuldig gebruikt. Bij Westhoff c.s. in Wilde Planten vinden we nog de late echo van zorgvuldig, maar bloemrijk taalgebruik.

In de nieuwste floristische standaardwerken, zoals die van Weeda is het taalgebruik nuchterder en zakelijker. Fraaie illustraties hebben het beeldend element overgenomen van de taal. Moderne natuurbeschermers presenteren zich in Amerikaanse stijl met oogstrelende beelden. De toehoorder voelt zich op safari. Het zijn de zwarte ooievaar, het oerrund, het edelhert, de wolf en de bever die ons worden voorgeschoteld: smakelijke associaties met de Batavierentijd uit de geschiedenisboekjes en de natuurdocumentaires op de TV. Ook de moderne natuurbeschermers zoekt duidelijk vaste oriëntatiepunten, ook al liggen deze in de oerlijd cq. het buitenland. De bijbehorende termen zijn: perspectieven, kansen, ontwikkeling, compleetheid. Dat klinkt veel optimistischer en positiever dan de zwartkijkerij van weleer. Tegelijkertijd worden denigrerende woorden zoals 'tuinieren' gebruikt als men het klassieke natuurbeheer in cultuurlandschappen beschrijft.

De rol van de ecologische wetenschap

De klassieke natuurbeschermers ontleende zijn wetenschappelijke onderbouwing

bij de keuze van aankoop en beheer voor een belangrijk deel aan de theorieën uit de vegetatiekunde, de 'Westhoff-school', en aan de relatietheorie van Van Leeuwen. De grootste diversiteit aan te beheren (plante-)soorten treft men volgens deze theorie op gradiënten in het landschap, door fixatie van diverse tussenstadia in de natuurlijke successie en een langdurige ontwikkelingstijd: 'variatie in de ruimte, stabiliteit in de tijd'. De ecologische theorieën waarmee moderne natuurbeschermers zichzelf rechtvaardigen of hun keuzen onderbouwen zijn sterk verbonden met de dierecologie. Natuur wordt primair als cybernetisch systeem beoordeeld en minder dan voorheen als organisch systeem met het daarbij behorende landschap. Kwantitatieve gegevens zijn belangrijker dan kwalitatieve. Natuur is beheersbaar, stuurbaar geworden. Ze lijkt in toenemende mate in computersimulaties nagebootst te kunnen worden. En natuurbeheer wordt een technologie met input, output, doel- en stuurvariabelen. De ecologie kan in onze ogen slechts beperkt richtinggevend zijn voor het doen van keuzen in de natuurbescherming als zij een brede doelstelling hanteert. Keuzen zijn niet 'objectief-wetenschappelijk' te motiveren, maar komen voort uit de combinatie van wensbeelden, wetenschappelijke inzichten en ~en visie op de maatschappelijke realiteit.

Natuurontwikkeling van de moderne natuurbeschermers wordt echter onderbouwd met ecologische theorieën en begrippen alsof de keuzen logischerwijze uit de ecologische theorie zouden voortvloeien. De eilandtheorie en de populatiedynamica zouden nu de argumenten voor de keuze van de tot natuur te ontwikkelen gebieden leveren: door kerngebieden te vergroten en verbindingszones aan te leggen wordt uitwisseling tussen populaties bewerkstelligd. Net als uit de Westhoff-school leveren deze theorieën belangrijke inzichten, maar dat ze zo te generaliseren zijn dat strategische keuzen er logisch uit voortvloeien, gaat ver.

De oriëntering op het behoud van soorten met de daarbij behorende ruimtelijk noodzakelijke ecologische structuur draagt risico's in zich. De eisen die de soorten aan hun omgeving stellen zijn zo uiteenlopend dat ruimtelijke vertaling van de eisen altijd leidt tot het maken van keuzen voor de ene soort of groep van soorten ten koste van de andere. De sommatie van levenseisen van terrestrische en aquatische soorten in alle milieutypen van Nederland zal leiden tot een kaartbeeld dat geen echte keuze meer bevat. Wie gaat dan de keuze maken als men denkt wel prioriteiten te moeten stellen?

Er is nog een ander cruciaal punt: de politieke keuzen die maatschappelijk gemaakt zouden moeten worden raken nu verhuld in een wirwar van rapporten en wetenschappelijk jargon. De opkomst van het begrip 'ecologische infrastructuur' verschaft ons hierin interessante gezichtspunten. Door promotie van als onmisbaar geëtalende structuurkenmerken van ecosystemen ('ecologische infrastructuur') is onmiskenbaar een impuls gegeven aan het onderzoek naar levensvoorwaarden van populaties. Politieke winst is dat de natuurbescherming poot aan de grond lijkt te krijgen bij een door ingenieursdenken doortrokken ministerie als Verkeer en Waterstaat en binnen de Landinrichtingsdienst. Natuur wordt daarbij zoals eerder is aangegeven in toenemende mate als een stuurbaar systeem gepresenteerd en dat

is heel wat prettiger dan die van nostalgie doortrokken verhalen van klassieke natuurbeschermers.

Versmalling van het klassieke natuurbeschermingsidee 'zoveel mogelijk variatie op zoveel mogelijk plaatsen' tot de doelstelling 'het voortbestaan van levenskrachtige populaties' is een ongewenste verschraling.

Het voorkomen van een zichzelf regulerende populatie in een bepaalde regio kan zelfs een alibi vormen om vernietiging van populaties van diezelfde soort elders goed te praten: de soort op zich kunnen we toch ergens in stand houden? Dat elke soort noodzakelijk is om het systeem als geheel te laten draaien is een onhoudbare stelling.

Het behoud van vele soorten is slechts te motiveren op grond van de waarde die wij mensen er aan hechten.

Samenvatting

De doelstelling van de moderne natuurbescherming is een sterke inperking van het traditionele gedachtegoed. Met het terzijde schuiven van het landschap en haar geschiedenis verdwijnt de mens als beheerder van het toneel. Ten aanzien van natuur zelf zien we dat de biotische component wordt toegespitst op soorten met een groot aanpassingsvermogen, op voedselrijke, snel veranderende systemen, waarbij minder tot de verbeelding sprekende botanische fijnproevers worden geofferd op het altaar van de internationaal goed te verdedigen dieren. Van een gevarieerde natuur en een fraai landschap dat voor iedereen bereikbaar en dagelijks te bezoeken is, komt men uit bij een spectaculaire, geconcentreerde natuur die men in het weekend per auto komt bezoeken en vanuit de schuilhut kan waarnemen. Het fris ogende rationalisme van de moderne natuurbeschermers maskeert een verschraling.

4. De consequenties in het Dommeldal als voorbeeld

In deze paragraaf gaan we na wat de moderne natuurbescherming te bieden heeft voor een concreet cultuurlandschap, het Dommeldal. Hieraan voorafgaand geven wij onze visie op natuurbescherming in cultuurlandschappen.

Natuurbescherming en cultuurlandschappen

Voor landschap en natuur in de cultuurlandschappen is een samenhangende strategie vereist. Daarbij wordt invulling gegeven aan de relaties tussen natuur en landschap enerzijds en maatschappelijke functies anderzijds op een zodanige wijze dat verantwoord met het landschap wordt omgegaan. Aanpassing en bijsturing van maatschappelijke functies is daarbij onontkoombaar.

Plannen voor het cultuurlandschap kunnen tevens fungeren als breekijzer voor maatschappelijke veranderingen. Zorgvuldige ontwikkeling en beheer van het cultuurlandschap dwingt ook tot algehele terugdringing van de vervuiling die zich hier, juist door de verwevenheid van functies, het sterkste laat voelen.

Voor bijzondere cultuurlandschappen als het Dommeldal leidt dit tot vier doelstellingen:

instandhouding en herstel van de historisch gegroeide landschappelijke

structuur; behoud en ontwikkeling van levensgemeenschappen die typerend zijn voor beekdalen met diverse grondgebruiksvormen; optimalisatie van essentiële fysieke randvoorwaarden (een schoon milieu en herstel van een verstoorde hydrologie) en optimalisatie van beleidsmatige randvoorwaarden (juridische bescherming). Aansluiting op de landschappelijke structuur vereist een variatie in het agrarisch grondgebruik afhankelijk van hoogteligging en vochtigheid (overheersend beheer) en zoveel mogelijk behoud en herstel van historische patronen (overheersend ruimtelijke verweving).

Behoud en ontwikkeling van typerende levensgemeenschappen heeft betrekking op zelfregulerende natuurlijke systemen (het water en diverse bostypen) en de beheerde natuur (zoals heide- en graslandtypen en riet-zeggemoeras). Ontwikkeling wordt primair nagestreefd in de beek zelf (waterorganismen) en op gradiënten. Op de gradiënten ligt het accent op beheer (grazige vegetaties). Natuurontwikkeling vindt plaats op meso-niveau (herstel meandering) en op micro-niveau (vistrappen, kavelgrensbeplanting). Teneinde het gevarieerde mozaïek van het cultuurlandschap volledig tot uitdrukking te laten komen zal over het grootste areaal beheer moeten worden gevoerd in plaats van zelfregulatie toe te staan. Zelfregulatie is slechts mogelijk aan de twee uiteinden van de successiereeks, in pionier- en climaxgemeenschappen.

Moderne natuurbescherming en het Dommeldal

Wie overal scheiding van functies propageert, keert in feite de cultuurlandschappen met hun eigen natuurwaarden de rug toe. Scheiding van functies betekent hier immers het ingrijpend veranderen van de historisch gegroeide structuur van het landschap en daarmee verbonden natuur- en belevingswaarden.

Netto betekent dit voor de natuurbescherming vrijwel altijd een verlies. Maar veel belangrijker is de constatering dat de reservaten functioneelverbonden blijven met de andere gebieden in het landschap. De laaggelegen graslanden in het Dommeldal horen bij de hogere landbouwgronden en heidevelden: cultuurhistorisch, wat de landschapsstructuur betreft, maar ook hydrologisch, door de relatie tussen inzijgings- en kwelgebieden. Laaggelegen natuurreservaten zullen steeds verder 'vermesten' als de moderne landbouw op de hogere gronden volledig zijn gang mag blijven gaan. Alleen die natuurbeschermers die het hoofd in de schoot legt en akkoord wil gaan met eutrofe laagveenmoerassen als nieuwe referentie, zal hiermee gelukkig zijn.

Natuurontwikkeling aangepast aan de maatschappelijke dynamiek zal in het Dommeldal uiteindelijk leiden tot de vernietiging van de nog resterende variatie van het cultuurlandschap. Aanpassing aan deze dynamiek betekent op de korte termijn misschien een extra stukje natuur, op den duur steekt zij op deze manier het hoofd in de strop van de autonome ontwikkelingen.

Een aantal keuzen van de moderne natuurbescherming blijkt juist niet of niet volledig op te gaan voor de situatie in de cultuurlandschappen. Het gaat hier niet om oernatuur met complete systemen waar een beheer

niet meer nodig is, maar om natuur van verschillende cultuurtijdperken die mozaïekpatronen opleveren en waarin de mens als beheerder een actieve rol speelt. Welke natuur te realiseren en op den duur te handhaven is, blijft moeilijk te voorspellen. Natuur is in die zin niet 'maakbaar'. Wel zijn abiotische randvoorwaarden te optimaliseren. Het referentiebeeld bestaat echter niet uit eutrofe moerassystemen met hoge vogeldichtheden en een grote dynamiek in de tijd, maar uit een veelheid van levensgemeenschappen met de nadruk op een grote variatie in microhabitats en met een lage dynamiek in de tijd. Beekdalen zijn met name waardevol vanwege de aanwezige flora. Op de beekmacrofauna en sterk bedreigde stroomminnende vissen na scoort de fauna van beekdalen, ook al horen hier otters en dassen van nature thuis, veel minder en zeker niet in internationaal perspectief. Zo zijn slechts de grote gele kwikstaart en waterspreeuw typische beekvogels, maar je zult er geen duizenden exemplaren langs de beek op een slaapplaats aantreffen.

Voor het Dommeldal zijn enkele natuurontwikkelingsprojecten gelanceerd. Het lijkt er wel op dat men plannen als deze die zo nadrukkelijk als positief voor de natuurbescherming worden gepresenteerd niet mag en wil bekritisieren. Samen voor de natuur, wie is daar nog op tegen?

In het kader van de landelijke tentoonstelling 'Nederland Nu Als Ontwerp' (NNAO) in 1987 maakten Overmars, Hamhuis en Van de Nieuwenhuyze een ontwerpschets voor een belangrijk deel van het Dommeldal. Door scheiding van met name de functies landbouw en natuur worden bovenstroom opgestuwd tot moerassen. Grote grazers worden ingeschakeld als belangrijke beheerders. Verder tracht men de verbindende werking van beken en de aanwezigheid van de Dommel in een stad als Eindhoven te accentueren. In een natuurontwikkelingsplan van de PvdA-afdeling Den Bosch voor het Bossche Broek wordt ook een strikte scheiding van landbouw en natuur gekozen en voor ontwikkeling van een door de Dommel gevoed moeras. Daartoe zou een dijk moeten worden doorgestoken.

Wat is in beide plannen het soort natuur wat men voor ogen heeft? Het lijkt of er zoveel mogelijk Oostvaardersplasjes moeten worden gemaakt. Op zich is er niets tegen de Oostvaardersplassen, maar veranderingen die door de natuurbescherming zelf worden voorgesteld voor cultuurlandschappen, dienen te wortelen in de bestaande structuur van het landschap, net zoals de Oostvaardersplassen een vervolg en een logische aanvulling zijn op het eens open water van het IJsselmeer. Veranderingen die haaks hierop staan, zoals een groot moeras waar voorheen graslanden en snel stromende watertjes waren, slaan de bodem weg onder de concrete hechting van mensen aan hun landschap.

Want waarom zouden anderen nog wel rekening dienen te houden met de geschiedenis en de aanblik van het landschap en haar historische context als de moderne natuurbescherming dat ook niet meer doet? Zo zet het NNAO-plan met eutrofe moerassystemen in de bovenlopen de wereld in het beekdal op zijn kop.

Het is maar een klein stapje verder om natuurontwikkeling te gebruiken als smeerolie om voor de natuur desastreuze ontwikkelingen als een verder gaande intensivering van de landbouw door te voeren. Dit is in zekere zin het geval bij het plan-Ooievaar. In Brabant wordt natuurontwikkeling als

lekker koekje, als compensatie, aangeboden voor het vergraven van beektrajecten zoals bij de Chaamse beken.

De natuurbescherming heeft juist in de cultuurlandschappen behoefte aan plannen die niet alleen meer natuur opleveren (met welk referentiebeeld dan ook), maar tevens als breekijzer kunnen fungeren voor gewenste maatschappelijke veranderingen, zoals een ander grondgebruik, een schonere landbouw en afname van vervuiling en lawaai. De NNAO-schets voldoet hieraan niet, al biedt deze een goed vertrekpunt voor discussie. Men gaat er gemakshalve van uit dat alle vervuiling opgelost zal zijn tegen de tijd dat het plan verwezenlijkt zal kunnen worden en voor de laatste restjes vuil afkomstig vanuit de landbouw legt men een halfnatuurlijk bufferend reinigingssysteem aan in de vorm van rietkragen. Zo kan een apolitieke tekentafel- discussie ontstaan en krijgen maatschappelijke krachten als landbouw, groei van steden en wegeaanleg niet de kritiek die ze verdienen. Maatschappelijke activiteiten worden hoogstens afgescheiden van natuurgebieden met een groene bufferzone, hetgeen door een slimmerik natuurlijk zal worden aangeduid met de term hoogdynamische oernatuur met een sterk zuiverende werking.

Hard nodig is een verzoening tussen klein- en grootschalige natuurontwikkeling, van weidse bureautafelplannen en lokale initiatieven. Bij een goede aanpak hoort het versterken van het karakter van de bovenlopen, een sanering van de milieuproblematiek (zware metalen, intensieve veehouderij), natuurontwikkeling mede met behulp van cultuurtechnische maatregelen in de middenloop aansluitend op het bestaande beekdalprofiel. Waardevolle elementen uit de NNAO-plannen als versterking van de zichtbaarheid, de verbindende werking van de beken en accentuering van de Dommel in stedelijke agglomeraties, waar deze historisch gezien sterk mee verbonden is, door vergroting van het debiet en stedenbouwkundige ingrepen rond het riviertje, willen we graag overnemen.

5. Op weg naar een meer visionaire natuurbescherming

De ontwikkeling van het natuurbeschermingsdenken hebben we op een groot aantal punten beschreven in termen van rationalisering. Deze rationalisering gaat gepaard met een verschraling van doelstellingen en een tot nu toe te beperkte openbare discussie over gemaakte keuzen, strategie en toekomstperspectief. In deze slotparagraaf zetten we enige elementen voor die discussie op een rij. Een discussie die wat ons betreft uitmondt in een rijker gedachtengoed, een meer 'visionaire' natuurbescherming. Na de amerikanisering van moderne natuurbescherming pleiten we voor een nieuwe synthese.

We zijn dit essay begonnen met de verzuchting van een terreinbeheerder dat de natuurbescherming in Nederland eigenlijk meer over de grenzen haar activiteiten moet uitbreiden. Hier wordt een vluchtreactie zichtbaar. Maar: vluchten kan niet meer. Het is een zwakgebod om ons vervlakte en verstoorde landschap te ontlopen. Het moet juist als een uitdaging voor de huidige natuurbescherming worden gezien om de komende vijftig jaar tot een ingrijpende sanering te komen en een leefbare omgeving te scheppen. Dat hierbij naast het benutten van de grootst mogelijke creativiteit op het

gebied van landschapsarchitectuur en ecologie ook een culturele omwenteling noodzakelijk is, zoals het leren verdiepen van natuurbeleving in de meest nabije leefomgeving, is uitgangspunt. Dit is des te sterker nodig nu wij - veel meer dan vroeger - bewoners zijn van verschillende landschappen. Wij overbruggen grote afstanden. De emotionele betrokkenheid met de eigen leefomgeving raakt op de achtergrond.

Rol natuurbescherming

De natuurbescherming zal haar verliezen moeten erkennen, het verdriet en cynisme hierover moeten verwerken om krachtiger dan ooit, een fraai, gevarieerd, gezond, historisch verankerd en leefbaar perspectief te kunnen bieden. De particuliere natuurbescherming zal bij uitstek de taak naar zich toe moeten trekken die zij de laatste jaren heeft losgelaten: het presenteren van samenhangende visies op de toekomst van te onderscheiden cultuurlandschappen en daarbij behorende acceptabele maatschappelijke ontwikkelingen.

Wellicht zal zij minder haar energie moeten verliezen in het participeren in ambtelijke werkgroepen met een te weinig visionaire taakstelling. Meer stimulerende toekomstbeelden en minder stoffig overleg. Dit vereist een hernieuwde discussie binnen de gelederen van een uitgedijde beweging. Dat zal wat ons betreft gaan met wederzijdse waardering voor standpunten. De tijd is rijp voor een vrolijke polemiek zonder verkettering. De natuurbescherming zal moeten nagaan wat de eigenlijke angel in het schijnbaar stuurloze groeiproces van de westerse cultuur is en deze moeten uittrekken. De echte 'autonomen' zullen in de kraag moeten worden gegrepen. Zoals de verschijningsvorm van en de omgang met natuur en landschap tekenend zijn voor de maatschappij, zo is natuurbescherming voor ons mede een voim van kritiek op die samenleving, -een cultuurkritiek. De ontoereikendheid van het instrumentarium voor een samenhangend, gebiedsgericht beleid, waarbij streek-overstijgende ontwikkelingen als luchtvervuiling, lokale initiatieven tot een frusterend gebeuren kunnen maken, is een groot probleem. Maar een regionale aanpak van zaken als verkeer en vervoer, het watergebruik, de ruimtelijke ordening, scholing en terreinbeheer kan veel meer gericht worden op gebiedsdoelstellingen dan nu het geval is. De fragmentatie van het beleid, maar ook de verbrokkeling van door natuurbeschermers uitgedragen ideeën vormt nu een blokkade.

Criteria bij visie-ontwikkeling

Bij het uitdragen van een samenhangend streefbeeld is een totaalvisie vereist op natuur en landschap en haar gebruikswaarde. Plannen en ontwikkelingen moeten beoordeeld worden in het licht van een dergelijke visie.

Criteria voor het maken van keuzen zijn in onze ogen de volgende vier: ecologische en landschappelijke verscheidenheid, de relatie mens-natuur, de historische ontwikkeling en cultuurkritiek. We presenteren hier geen panklaar model voor hoe de natuurbescherming verder moet, maar een kapstok van uitgangspunten.

1. Welke ecologische en landschappelijke verscheidenheid is het resultaat van menselijke ingrepen en/of het laten verlopen van belangrijke processen?

Een doorgaans bescheiden mate van menselijke activiteit in de vorm van maaien of inscharen van vee is in cultuurlandschappen essentieel zowel voor het gewenste landschapsbeeld als het nastreven van een hoge natuurlijke variatie. Variatie in grondgebruik levert bovendien een kenmerkende variatie aan levensgemeenschappen op. Kleinschalige natuurontwikkelingsprojecten kunnen in beekdalen de ecologische en landschappelijke verscheidenheid aanzienlijk verhogen.

Bovendien is het zinvol om de immer positief ingeschatte effecten van extensief begrazen van demagogie te ontdoen en terug te brengen tot de feiten, namelijk dat begrazen, afhankelijk van het ecosysteem, veelal goedkoper is dan maaien en naast een ander landschapsbeeld, deels andere levensgemeenschappen oplevert. Gemaaide hooilanden verschrallen echter sneller, zijn een lust voor het oog en herbergen deels andere soorten dan begraasde graslanden. Voor begrazing met sociale dieren als herkauwers zijn grotere stukken grond gewenst. Kortom: we kunnen beter, afhankelijk van terreingesteldheid, mogelijkheden en historie, beide beheersvormen omarmen dan een uniform grondgebruik propageren.

2. In welke mate en op welke wijze wordt de relatie mens-natuur versterkt? De werkwoorden gebruiken, genieten, leren en beheren dekken ruwweg de activiteiten van mensen in relatie tot hun cultuurlandschap. De economische benutting is dominant en dient een minder uitpuittend karakter te krijgen. Dit zien we in een bizarre vorm terug, nu blijkt dat de watertoevoer van veel beken, waaronder de Dommel, in droge periodes voor een groot deel bestaat uit weliswaar gezuiverd, maar nog steeds te vies, afvalwater. Positiever zijn koppelingen van economische activiteiten die bovendien schoon water of natuur opleveren. Te denken valt hierbij aan drinkwaterwinning uit oppervlaktewater (in plaats van grondwater), viskwekerijen en nieuwe vormen van 'gemengd bedrijf': natuurproductie in extensieve delen naast agroproductie- met milieukeur-in intensievere delen. Recreatieve ontwikkeling met landschapsparende vormen van natuurgerichte recreatie is een andere economische pijler van het cultuurlandschap van de toekomst. Verhoging van de rust door wering van geluidsbronnen en afsluiting of ondertunneling van wegen dient serieus te worden overwogen om een divers recreatief landschap te laten ontstaan. Naast de intensief gebruikte pretparken is ruimte voor stiltezoekers gewenst. Het ligt verder bij cultuurlandschappen meer voor de hand om plaatselijke boeren vee te laten inscharen in natuurgebieden dan verre rassen als Schotse Hooglanders te introduceren. Mogelijkheden voor herinvoer van verloren gegane oorspronkelijke soorten kunnen bij wijze van experiment worden gestart en kunnen een verrijking betekenen van de natuurbeleving. We streven in cultuurlandschappen, dat wil zeggen in driekwart van het grondgebied van ons land, niet naar een 'compleet' ecosysteem, maar juist naar een 'complete' relatie. Het streven is gericht op een integratie van acceptabele functies waar mogelijk, en scheiding waar strikt noodzakelijk.

3. In welke mate wordt aangesloten bij historische ontwikkelingen? Cultuurlandschappen zijn herkenbaar aan de zichtbare resultaten van een lange wordingsgeschiedenis. De verschijningsvorm is de resultante van geomorfologische processen als het meanderen van een beek, hydrologische

processen als inzigging en kwel, ecologische als bosontwikkeling en vormen van landbouwcultuur die een verrijking hebben betekend, vooral in beekdalgraslanden en houtwallen. Naast de verschijningsvorm van landschap en natuur spelen gebouwen en weg- en waterlopen een vitale rol; ze zijn de tekens van het doorgaans half open landschap waarmee mensen verbonden zijn.

4. In welke mate is cultuur- en maatschappijkritiek mogelijk en heeft dit consequenties voor de inrichting van het landschap?

Bescherming, ontwikkeling en beheer van oude cultuurlandschappen staan niet op zichzelf. Keuzen die gemaakt worden beïnvloeden niet alleen de natuur maar ook maatschappelijke processen. Aan de ene kant stelt het behoud en de ontwikkeling van natuur en landschap scherpe eisen. Intensieve landbouw met daarmee gepaard gaande verdroging en vermessing van het grondwater is in inziggingsgebieden van de toekomst uit den boze. Lozingen van afvalwater eveneens. Aan de andere kant worden voorwaarden geschapen voor milieuvriendelijk menselijk handelen: geïntegreerde landbouw en recreatie.

Kijken we naar de historische wortels van de natuurbescherming dan zal zij een poging moeten doen tot verzoening van de uitersten die zij in zich draagt: van romantiek en rationaliteit. Eenzijdige fixatie op een van deze polen en de daarbij behorende 'talen' doet de natuurbescherming een belangrijk draagvlak verliezen. Hierbij past een verzoening tussen beschermers van 'natuur' (soorten, systemen) en 'landschap' (cultuurhistorie, beleving van ruimte en rust etc.) en een verzoening tussen planten- en dierenbeschermers.

Zij zal zowel aandacht hebben voor biotische als abiotische natuur (rust, ruimte, afwezigheid van stank en als storend ervaren landschapselementen).

Instrumenten en bestuursvormen

Natuurbeschermers zullen bestaande beleidsinstrumenten offensiever moeten gebruiken zoals landinrichting, door zelf in beekdalen en veenweidegebieden herinrichting gecombineerd met (onderwater-)bodemsanering en natuurontwikkeling aan te vragen. Coalities met recreatie, waterwinning en groenvoorzieningen in de stedelijke omgeving liggen voor de hand. Via het bodembeschermingsbeleid zullen inziggingsgebieden veiliggesteld moeten worden. Misschien is het bestaande instrumentarium onvoldoende of erger: soms zijn het Haagse trucendazen die de landbouw op een goedkope wijze van marginale gronden afhelfen of fopspenen die de natuurbescherming moeten zoet houden. Als dat het geval blijkt te zijn - en daar lijkt het bij het met veel bombarie gepresenteerde Nationaal Natuurbeleidsplan sterk op - dan zal de kritiek van de natuurbescherming scherp mogen doorklinken.

Willen we de plannen voor gebiedsgericht natuur- en milieubeleid handen en voeten geven, dan kan een aangepast bestuursapparaat noodzakelijk zijn. Dat kan consequenties hebben voor bestaande bevoegdheden van de huidige bestuurslagen: rijk, provincie, waterschappen en gemeenten. Beheer en bestuur van het cultuurlandschap zal, door de noodzaak van integrale ontwikkeling van zowel de waterhuishouding, als natuur & landschap,

als de landbouw, kunnen worden ondergebracht in nieuwe bestuurslichamen. Dit kan een 'schap' zijn in de zin van bijvoorbeeld Groengebied Amstelland waar men drie functies, namelijk recreatie, natuur & landschap en landbouw tracht te harmoniëren. Voor beekdal-landschappen is een synthese tussen Waterschap en terreinbeherende instanties denkbaar (naar nieuwe regionale Water- en Landschappen?), mits beide onder democratische controle komen. Interessant is dat het Waterschap deRegge en Dinkel, waar al een kleine ecologische afdeling is, steeds meer gronden in beheer krijgt met natuurfuncties. Anderzijds maken terreinbeherende instanties zich sterk voor verwerving van inzigtgebieden en houden zich in toenemende mate met de waterbeheersing bezig.

Bemiddelaars en nieuwe wegen

Gezien het grote - veelal onbewuste - belang van natuurbeleving voor de moderne mens en de religieuze dimensies die dit kan aannemen, is het voor de natuurbescherming van belang te analyseren wie de bemiddelaars zijn in de nieuwe relatie mens-natuur. De drie nieuwe 'voorgangers' in de 'eredienst' van de natuur zijn de boer, de natuurbeschermer en de kunstenaar. Boeren kunnen ondanks alle milieuverpesting in brede lagen van bevolking op grote waardering rekenen. De natuurbeschermer/bioloog, waarover men graag gekscherend doet, maar die hogelijk gewaardeerd wordt door zijn of haar vermogen details en grotere verbanden zichtbaar te maken, kan meer geprononceerd en wellicht ook trotser dan ooit ideeën verspreiden. In haar maatschappelijke oriëntatie past de natuurbescherming daarom een sterkere verbinding met kritische boeren en met cultuurdragende belangengroepen: kunstenaars die in de streek hun inspiratie vinden, stichtingen voor het behoud van kastelen, watermolens, landschapstichtingen e.d. Bij haar presentatie past ook het plaatsen van natuurbeschermingsideeën in een culturele context, in de vorm van bijvoorbeeld manifestaties en exposities. Dit haakt ook in op het maatschappelijk gegeven dat cultuur scheppen en cultuur beleven het bestaan van veel mensen zin geeft. Dan zijn er tenslotte - in ethisch opzicht - mogelijkheden om sterker aan te sluiten bij opkomende nieuwe stromingen, zoals de bezinning over de relatie natuur en christendom bij de Raad van Kerken. Maar ook een boeddhistische benadering biedt concrete aangrijpingspunten, gezien het adagium: 'zoals een moeder haar enig kind zou beschermen met haar eigen leven, op dezelfde wijze ontwikkelde hij een grenzeloos hart uitgaande naar alle wezens'. Zonder in berusting te vervallen is wellicht enige kalme tevredenheid te ontwikkelen met wat er is, ook al zijn het niet meteen spectaculaire beesten. We hebben hopelijk duidelijk kunnen maken dat volgens ons een bestaande en toekomstige strategie van de natuurbescherming getoetst moet worden aan de gevolgen hiervan voor de cultuurlandschappen. Het cultuurlandschap is het natuurlijke slagveld voor een visionaire natuurbeschermer. juist daar is de confrontatie tussen de maatschappelijke krachten en de natuur, die hierdoor zowel gemaakt als gebroken wordt, het duidelijkst zichtbaar en wordt de relatie mens-natuur het wreedst verstoord. Als de strijd hiertegen donquichotterie wordt genoemd, dan noemen wij ons met plezier Don Quichotes.

Met dank aan: Jan Baan, Dirk-Jan Boerwinkel, Hanneke Donkers,
Jan van Dijk, Loek Kuiters, Greet Nijhoving en Paul Wolff.

Literatuur

Gorter, H.P., Landschap van morgen. In: Landbouw en landschap van morgen. 1969.

Gorter, H.P., Ruimte voor de Natuur. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 's Graveland, 1968.

Kwa, C.L., Stabiliteit als metafoor. Landschap _1(1986)1: 19- 29.

Kopland, Rutger, Dankzij de dingen. G.A. van Oorscot, Amsterdam, 1989.

Lemaire, Ton, Filosofie van het landschap. Ambo, Baarn, 1970.

Toom, Willem van, Een leeg landschap. Querido, Amsterdam, 1988.

Westhoff, V. e.a., Wilde Planten, deel 3. Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, 's Graveland, 1973.